

Türk birliyinə doğru

Ortaq Türk Əlifbası qardaş xalqların ünsiyyətinə geniş qapı açır

Xəbər verdiyimiz kimi, ötən günlərdə ümumtürk rəmzlərindən biri, ümumi ünsiyyətə geniş qapı açan Ortaq Türk Əlifbası uzun müzakirələrdən sonra həyata vəsiqə aldı. Bu mövzu ilə bağlı müsahibimiz Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru, Türk Dünyası Ortaq Əlifba Komissiyasının üzvlərindən biri, professor Nadir Məmmədlidir.

– Nadir müəllim, gəlin əvvəlcə əlifbalar tarixinə nəzər salaq.

– Qədimdə Aralıq dənizinin sahillərində Finikiya adlı ölkə olub. Finikiyalılar bir neçə ixtira ilə tarixin yaddaşında qalıblar. Onlardan biri də əlifbadır. Finikiya tacirləri başqa şəhərlərə mal aparır, alış-veriş edirdilər. Çox vaxt onlar borc pul və ya nişyə mal verir və bu zaman həmin şəxslərlə sövdələşirdilər. Şifahi sövdələşmələr tez-tez pozulurdu. Beləliklə, tacirlər danışmaq səsini işarə edən hərflər yaratmalı oldular. Zaman keçdikcə Finikiya əlifbası unuduldu, lakin sonradan bu əlifbanın əsasında yunan və latın əlifbaları yaradıldı.

Dünyada 3 əlifba var ki, bir çox xalq öz hərflərini yaratarkən onlardan istifadə ediblər. Bunlar latın, ərəb və kiril əlifbalarıdır. Türkdillilərin, eləcə də Azərbaycan türklərinin istifadə etdiyi əlifbalar içərisində ən qədimi Orxon-Yenisey əlifbasıdır. Sonradan Azərbaycan xalqı uzun əsrlər boyu ərəb əlifbasından istifadə edib. Keçən əsrdə biz gah latın, gah kiril əlifbasını qəbul etmiş, nəhayət, əsrin sonuna yaxın yenidən müstəqillik qazandıqdan sonra latın əlifbasını seçmişik. Əsrlər sonra latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası əsasında ortaqlıq türk əlifbası yaradıldı.

– Bəs Ortaq Türk Əlifbasına keçid hansı zərurətdən yaranıb?

– Ortaq Türk Əlifbası ideyası yeni dövrün məsələsi deyil, bunun tarixi var. Müzakirələr 1991-ci ildən başlayıb. Hələ o vaxt məsələ qoyulmuşdu ki, 34 hərfdən ibarət ortaqlıq türk əlifbası yaradılsın. Sadəcə, müəyyən səbəblərdən məsələ o zaman həllini tapa bilməyib. Hələ o vaxtlar latın, yoxsa kiril əlifbasına keçməklə bağlı suallar ortaya çıxdı. Müəyyən mənada, ortaqlıq əlifbanın yaradılması üçün şərait, birlik yox idi.

Bu əlifbanın qəbulu türk xalqları arasında qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlığın daha da inkişafına töhfə verəcək. Fərqli coğrafiyalarda yaşayan türk xalqları təhsildən iqtisadiyyata, siyasətdən ədəbiyyata qədər bir çox sahədə daha da yaxınlaşacaq, inteqrasiya sürətlənəcək. Bu, təkcə Türk dünyasının deyil, dünyanın və bölgənin gələcəyinə dərin təsir edəcək bir addımdır. Ortaqlıq yazı mədəni birliyin ilk şərtlərindəndir.

Ortaqlıq Türk Əlifbasının yaradılması ilə bağlı əksər iclaslarda iştirak etmişəm. Bunların sırasında Astana, Almatı, Bişkek, İstanbul görüşləri də var. Orta Asiyada keçirilmiş sessiyalarda, simpoziumlarda iştirak edəndə məsələ qaldırılırdı ki, 40 hərflə olsun. Şübhəsiz, bunun da məntiqi əsası var idi. Məsələn, özbəklərin, qazaxların, qırğızların hərfləri, səs artikulyasiyası Azərbaycan əlifbasındakından çoxdur. Lakin bu qərar gəldi ki, 34 hərflə kifayətdir.

– Qeyd etdiniz ki, ortaqlıq türk əlifbası ideyası təzə deyil.

– Hələ 1926-cı ildə keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultayda da bu barədə danışılıb. Zaman-zaman bu kimi önəmli sessiyalarda türklərin ortaqlıq əlifbasının yaradılması məsələsinin vacibliyini toxunulsa da, konkret əməli və real işlər görülməyib. Həqiqətən də, ortaqlıq əlifbanın yaradılması asan məsələ də deyilmiş. Təxminən, 100 il sonra həllini tapa bildi.

– Nadir müəllim, ortaqlıq türk əlifbasının üstünlükləri nələrdir?

– Türklərin ortaqlıq əlifbasının yaradılmasının bir çox üstün cəhətləri var. Biz bunun həm də siyasi önəmindən söz açə bilərik. Ortaqlıq əlifba türkdillilərin bir-birini başa düşmələrinə, yaxınlaşmalarına, möhkəmlənmələrinə və dəyərlərin birləşməsinə başlıca əsas yaradacaq. Artıq hər bir türk xalqı eyni əlifbadan istifadə edəcək. Məsələn, Azərbaycan əlifbasındakı “ə” hərfləri bir çox xalqlarda yoxdur və bu, problem yaradır. Onun qarşılığı kimi “a” hərfinin üstündə iki qoşa nöqtə qoymaqla eyni səs ifadə etmək

olur. Belə əvəz etmə dünya dilçilik praktikasında qəbul olunandır.

Türkdillilərin üstünlüklərindən biri də odur ki, burada diftonq səsələr yoxdur. Yəni, hər qrafik işarə yalnız bir səs ifadə edir. Biz almanların əlifbasına baxdıqda görürük ki, 4 hərflə bir səs, ingilis dilində 2-3 hərflə bir səs bildirir. Lakin Azərbaycan əlifbasında olmadığı kimi, ortaqlıq türk əlifbasında da belə diftonqlar rastlaşmayacağıq.

– Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası 32 hərfdən ibarətdir. Ortaqlıq Türk Əlifbasında isə bu hərflərin sayı 34-dür.

– 34 hərfin qəbul edilməsi o anlama gəlmir ki, biz onların hər birindən istifadə edək. Azərbaycan əlifbasının 32 hərfini yeni əlifba tam əhatə etdiyi üçün əlavə 2 hərfdən istifadə etmək məcburiyyətimiz yoxdur. Bu, digər türk xalqları üçün də keçərlidir. Türkiyənin əlifbasında 29 hərflə var və onların da 34 hərfin hər birindən istifadə etməsi vacib deyil. Üstünlük odur ki, digər hərfləri bilməklə türkdillilərin ifadə etmək istədiyi məni oxuya biləcəyik. Belə görünür ki, yeni əlifba yoxdur, türkdillilərin istifadə etdikləri ortaqlıq hərflər bir sistem halında toplanıb. Biz əksər görüşlərimizdə bu qənaətə gəldik ki, ortaqlıq türk əlifbasının yaradılması üçün ən uğurlu olan latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasıdır. Çünki latın qrafikalı əlifbada bütün səsələr tam olaraq yüksək səviyyədə ifadə edilib, yəni təmiz əlifbadır. Burada bir hərflə bir səs ifadə edir. Dildə qrafik işarənin eyni səs ifadə etməsi qədər mükəmməl hərflər sistemi Azərbaycan əlifbasında var.

– Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasında olmayıb, ancaq ortaqlıq türk əlifbasında olan hərflər hansılardır?

– Bunlardan biri “sağır nun”, digəri isə “ä” hərfləridir. Əslində, “sağır nun” bizə yad deyil və əvvəllər də dilimizdə olub. Hətta indinin özünə də belə Azərbaycanın Qərb rayonlarında şifahi nitqdə istifadə edilir. Səməd Vurğunun məşhur şeirlərindən birində ifadə etdiyi “Mən bir uşaq, sən bir ana, odur ki, bağliyam sana” beytindəki son söz olan “sana” “sağır nun”un təsiri. Bu səsənin yenidən ortaqlıq türk əlifbasında bizə qayıtması heç bir problem yaratmır. Türk xalqlarının ortaqlıq əlifbasının əsas qayəsi odur ki, eyni xalqlar ortaqlıq əlifbadan istifadə etməklə bir-birlərini başa düşsünlər.

– Ortaqlıq Türk Əlifbasının yaradılmasında türk xalqlarının hər biri eyni ideya, oxşar təkliflə çıxış edə bildilərmidi? Masadan kənar qalan oldu mu?

– Bu yerdə təəssüflə qeyd etməliyəm ki, türkmənlər bu ortaqlıqdan bir qədər kənar qaldılar, “yaxalarını geri çəkildilər”. Nəzərə alsaq ki, Türkmənistan qapalı dövlətdir və heç kim onları sorğulaya bilməz ki, niyə bu layihədə yaxından iştirak etmədiniz. Həmçinin müstəqil olmayan Türk dövlətləri var ki, ortaqlıq əlifba hələlik onlara da aid deyil.

– Ortaqlıq Türk Əlifbası həyatımıza daxil olur və türk xalqları bir-birini yazıb oxuya biləcək. Amma düşünürük ki, biri digərini tam olaraq başa düşməyəcək. Çünki ortaqlıq dil yoxdur, əlifba var. Nadir müəllim, sizcə, ortaqlıq dilin yaranması gələcəkdə mümkün ola bilərmi?

– Əslində, olduqca maraqlı və eyni zamanda bir çox yüksək tribunallarda səsəndirilmiş sualdır. Reallıq budur ki, bu, mümkün ola biləcək hadisə deyil. Onda belə çıxır ki, esperanto dil yaradılsın, bu da süni olar, doğru olmaz. Bir az özbək, bir az qazax, bir az Azərbaycan, bir az da digər türk dövlətlərinin dilindən söz götürməklə dil yaratmaq olmaz. Qarşıdurmalar qaçınılmasız olar. Çünki hər xalqa öz dili doğmadır və hər dövlət istəyəcək ki, onun dilinin sözləri əsas baza olsun. İnsanlara yeni dil öyrətmək də çox çətin olacaq. Amma ünsiyyət dili ətrafında düşünmək olar. Burada da iqtisadi cəhətdən güclü olan və təbliğ edilən ölkənin dili əsas olacaq. Bu mənada Türkiyə türkcəsi teleseriallar vasitəsilə bütün Orta Asiyaya nüfuz edib, hətta beynəlxalq danışıqda da istifadə edilir. Zaman özü sübut edir ki, Türkiyə türkcəsi daha güdrətlidir. Bu mənada ünsiyyət dili kimi Türkiyə türkcəsi qəbul edilə bilər, amma ortaqlıq türk dili məsələsi mümkün deyil. Həm də bu gün ortaqlıq türk dili məsələsi də yoxdur.

– Ortaqlıq Türk Əlifbası ilə bağlı, nəhayət, ortaqlıq məxrəcə gəlinməsi nəyin sübutu oldu?

– Birmənalı şəkildə bu, türk xalqlarının bir-birinə daha da yaxınlaşmasının, dostlaşmasının, güdrətlənmələrinin, müstəqil siyasət yeritmələrinin nəticəsidir. Ortaqlıq əlifba bu əlaqələrin daha da gücləndirəcək. Bu da bir çox sahələrin inteqrasiyasını sürətləndirəcək. Çox şey əlifbadan başlayır. Uşaqlar məktəbdə gəndə 1-ci sinifi əlifbadan başlayırlar. Əlifba özəkdir.